

Г. А. Бевзо,

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

СЕМА «ЕСО» У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена дослідженню семантичних особливостей екологічних термінів в англійській та українській мовах. Виділено основні компоненти змісту семи «есо» в англійській та українській мовах у порівняльному аспекті. Розкрито поняттєве значення семи «есо» як основного компонента, що бере участь в утворенні екологічних термінів в англійській та українській мовах. Визначено види сем в екологічній терміносистемі та проаналізовано денотативні характеристики екологічних термінів із семою «есо».

Ключові слова: екологічний термін, екологічна терміносистема, семантична структура, сема «есо», англійська мова, українська мова.

Статья посвящена исследованию семантических особенностей экологических терминов в английском и украинском языках. Выделены основные компоненты содержания семы «есо» в английском и украинском языках в сравнительном аспекте. Раскрыто понятийное значение семы «есо» как основного компонента, который принимает участие в образовании экологических терминов в английском и украинском языках. Определены виды сем в экологической терминологической системе и проанализированы денотативные характеристики экологических терминов с семой «есо».

Ключевые слова: экологический термин, экологическая терминотема, семантическая структура, сема «есо», английский язык, украинский язык.

The article is devoted to the research of semantic peculiarities of ecological terms in English and Ukrainian languages. The basic components in the contents of «eco» seme in English and Ukrainian languages were outlined in the comparative aspect. The denoting meaning of «eco» seme as the basic component that takes part in formation of the ecological terms in English and Ukrainian languages were revealed. The types of semes in the ecological terminological system were defined and the denotative characteristics of ecological terms with «eco» seme were analyzed.

Key words: ecological term, ecological terminological system, semantic structure, «eco» seme, English language, Ukrainian language.

Семантичні процеси в термінологічній системі англійської та української екологічної галузі відбуваються під впливом взаємодії різних держав з питань екології та, відповідно, обміну досвідом між спеціалістами екологічної сфери. Екологічна терміносистема англійської та української мов характеризується лексико-семантичними зрушеннями та морфологічними процесами, які відбуваються в терміносистемі в результаті явищ неологізації, метафоризації, детермінологізації тощо. Семантика екологічного терміна визначається словниковим значенням, яке сформувалося та закріпилося в мові внаслідок лексикалізації екологічного терміна. Однак, взаємодіючи з іншими словами, екологічний термін зазнає дериваційних процесів, які є одним з основних способів утворення термінів разом із конверсією, неологізацією тощо.

Дослідження терміносистеми дозволяє простежити способи формування термінів, визначити семантичні особливості термінологічних одиниць, що сприятиме уніфікації понять, які в різних мовах будуть закріплені за певними термінами. Екологічна терміносистема як одна з галузевих терміносистем у кожній мові характеризується сукупністю термінів, які належать до сфери «екології». Екологія як наука охоплює знання щодо навколишнього середовища, природи та її ресурсів, природоохоронної діяльності тощо, що визначає складність виявлення семантичних характеристик, які б були притаманні екологічним термінам, та, зокрема, спільних сем у структурі термінів, що дозволяють класифікувати їх як такі, що належать до галузі «екологія».

Метою проведення цього дослідження є розкриття значення семи «есо» у формуванні екологічних термінів в англійській та українській мовах.

Дослідження семантичної структури терміна проводилося багатьма науковцями: Григоренко Н.О досліджує специфіку утворення складних та простих термінів в англійській мові та аналізує типи семантичних відношень у межах термінологічного словосполучення [4]; Р.І. Дудок досліджує семантичну структуру терміна та аналізує функції смислових відтінків одного терміна [5]; О. Кринець досліджує особливості семантичної структури термінів технічної галузі. Автор аналізує процеси метафоризації та метонімізації як процеси утворення та мотивації значення терміна [8] та ін.

Дослідженню екологічної терміносистеми та її семантичних особливостей в англійській мові присвячені розробки таких науковців: О.Є. Бадзюнь досліджує лексичні одиниці на позначення станів та явищ погоди в англійському дискурсі. Автор розглядає семантичні відношення синонімії та антонімії в межах лексико-семантичного поля «Погода» [2]; О.В. Кечеджі досліджує деривативи в галузі екології. Автор аналізує чинники появи екологічних термінів в англійській екологічній терміносистемі та, зокрема, досліджує словотворчі елементи, які беруть участь в утворенні екологічних термінів [7]; О.М. Музичук досліджує особливості лексико-семантичного поля «екологія» [9]; М.Я. Саламаха досліджує семантичні процеси метонімізації англомовних термінів сфери охорони довкілля [11] та ін.

Вивчення екологічної терміносистеми та її семантичних особливостей в українській мові здійснене в роботах таких науковців, як: Н. Айвазові досліджує проблему формування нових терміносистем узагалі та описові терміносистеми «Промислова екологія» зокрема [1]; А.П. Голікова досліджує історію екології, аналізує екологічні поняття, терміни та формулювання і їх трансформацію в сучасних умовах [3]; С. Овсейчик досліджує проблеми становлення та семантики української екологічної термінології [10] та ін.

Незважаючи на численні дослідження семантичної структури термінів та екологічної термінології зокрема, сьогодні постає проблема виявлення семантичних особливостей екологічної терміносистеми англійської та української мов, оскільки встановлення та розвиток контактів між державами сприяє появі нових термінів та переосмисленню вже існуючих в екологічній галузі. У зв'язку з тим, що загалом терміни є моносемантичними, вивчення їх семантики та виділення спільних сем дозволило б структурувати екологічні терміни відповідно до поняття, яке вони означають, та виокремити їх групи в екологічній терміносистемі.

Семантична система мови формується під впливом лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, до яких можна віднести процеси асиміляції слів, запозичення, зближення значення термінів, в результаті чого виникають такі семантичні відношення, як синонімія, омонімія тощо. Семантичні відношення знаходять своє відображення на рівні слова, словосполучення чи речення. Слово, вступаючи у семантичні відношення з іншими лексичними одиницями, може набувати нових значень, що ускладнює семантичний аналіз лексичних одиниць. Терміни як особливий вид лексичних одиниць, які притаманні галузевим системам та називають науково-технічні поняття, характеризуються такими властивостями, як однозначність, усталеність, відсутність експресивного забарвлення. Реалізація семантики терміна насамперед закріплена в словниковій дефініції, яка охоплює основні компоненти значення – семи. Сема як елементарна частина змісту лексеми містить найбільш характерні властивості, які закріплені за поняттям у словнику.

Семантика екологічних термінів характеризується сукупністю змістовних та значеннєвих відношень у межах лексико-семантичного поля «ecology», які об'єднані спільною семою «есо». Дослідження цієї семи показує, що значення відносить її до сфери екології та навколишнього середовища. Так, у словнику «Longman Dictionary» *eco* визначається, як «relating to the environment» [15]. У словнику «Collins English Dictionary» *eco* означає «ecology or ecological» [14]. Словник «Random House Kernerman Webster's College Dictionary» подає наступне визначення *eco*: «a combining form representing ecology; also with the more general sense «environment», «nature», «natural habitat»» [16]. В «Екологічному довіднику України» *eko* (від гр. *oikos* – дім, житло) розуміється як частина складних слів, що означає *дім, природне середовище* [6]. Ці тлумачення свідчать про те, що терміни, у складі яких є сема «есо», відносяться до екологічної галузі або номінують її поняття. Напр.: **англ.** *ecosphere, ecoresource, ecofuel*; **укр.** *екоінспекція, екореволуція, екотехнології* та ін.

Таким чином, у плані змісту в семі «есо» ми можемо виділити наступні значення: в англійській мові → *environment, nature, ecology, living organisms, relation*; в українській мові → *дім, природне середовище*.

Сема «есо» дозволяє об'єднувати терміни, які є семантично однорідними в одне лексико-семантичне поле, об'єднане сферою «екологія». У середині цього поля виділяються ядро (слово, що містить найважливіші ознаки поняття) та периферія (слова, що містять принаймні одну з ознак головного слова – ядра).

Згідно з класифікацією сем, запропоновану І. Стерніним, виділяється ряд сем [13]: 1) ядерна сема – це основне значення слова, яке характеризується загальними ознаками поняття і 2) атрибутивна сема, яка характеризує ознаки поняття. Зазвичай ядерні семи знаходять своє відображення в іменниках; атрибутивні семи виражені прикметниками. Лексична одиниця, значення якої є домінантним по відношенню до інших значень, виступає ядром у значеннєвій структурі, оскільки містить головну домінанту та спільну ознаку для лексичних одиниць, об'єднаних спільним значенням даної лексичної одиниці. Натомість атрибутивні семи є периферійними, тобто вони є вторинними по відношенню до головної семи – ядра. У зв'язку з цим, периферійні лексичні одиниці повинні мати принаймні одну з ознак головного поняття.

Беручи за основу цю класифікацію, екологічні терміни, у складі яких є сема «есо» поділяються на:

ядерні (іменникові): **англ.** *ecosystem, ecotope, ecofuel, ecoresource, ecodefense, ecoform, ecologization*; **укр.** *екостабільність, екопаливо, екосистема, екотехнологія, екостиль, екобаланс, екокриза, екооцінка* та ін.

атрибутивні (прикметникові). Наприклад: **англ.** *ecological, ecotypical, ecosafe, ecoprotective, ecofriendly, ecosupporting*; **укр.** *екологічний, екобезпечний, екостабільний, екозахисний, екосистемний, екоаварійний* та ін.

Іменникові та атрибутивні екологічні терміни, у складі яких виділяється сема «есо», можуть, у свою чергу, вступати в семантичні зв'язки з іншими словами в реченні й таким чином утворювати екологічні термінологічні словосполучення з семою «есо». Іменні екологічні терміни-словосполучення з семою «есо» утворюють терміносполуки, які означають або називають поняття, процеси, предмети, об'єкти тощо, напр.: **англ.** *ecosystem structure, ecosphere disbalance, ecoenergy crisis, ecopopulation system*; **укр.** *живучість екосистеми, завдання екологізації, ієрархія екосистем, криза екотехнології* та ін. Атрибутивні екологічні термінологічні словосполучення включають лексему, яка характеризує властивість предмета або об'єкта, напр.: **англ.** *ecological balance, ecological safety, ecological movement, ecotoxic substances*; **укр.** *екотоксичні речовини, еконебезпечні хімікати, екоактивні структури, екодеструктивний вплив* та ін.

Сема «есо» в складі екологічних термінів означає їх приналежність до сфери екології, навколишнього середовища або захисту природи. У семантичній структурі екологічного терміна виділяється ряд сем (*bio-, air-, water-* та ін.). Сема «есо» дозволяє виділити наступні семантичні категорії термінів, що називають:

Природні явища, катаклізми, природоохоронну діяльність тощо. Антропогенна діяльність, розвиток промисловості, автоматизація процесів виробництва та інші види діяльності людини впливають на навколишнє середовище, природні ресурси, природу. В свою чергу, екологічні процеси ставлять перед людством проблеми глобального потепління, необхідності захисту екології планети та підвищення екологічної свідомості людей. У зв'язку з цим в екологічну терміносистему англійської та української мов входять терміни по позначення природних катаклізмів та явищ, у складі яких є сема «есо», наприклад: **англ.** *ecoanxiety, ecobling, ecoefficiency, ecoscam, ecocatastrophe, ecoinstitute*; **укр.** *екоорганізація, екобезпека, екотурбіна, екоефективність, екоматеріал, екоаварія, ековибух, екозахист*.

Екологічну діяльність. З розумінням важливості екологічного захисту планети від втручання людини, з розвитком організацій з проблем екології та підвищенням екологічної культури людей в усіх країнах світу екологічні терміносистеми англійської та української мов стали поповнюватись новими словами з галузі екології на позначення видів діяльності, яка передбачає орієнтацію на збереження екології планети. Напр.: **англ.** *ecotourism, ecomarketing, ecoevaluation, ecoprogramming, ecoproduction*; **укр.** *екозахист, екотуризм, екорозробка, екопланування, еконасадження та ін.*

Предмет. Чим більше держави усвідомлюють значення екології та необхідності її збереження для життя людини, тим більше уваги приділяється впровадженню екологічних технологій в життя людини. У зв'язку з цим в мові виникають терміни на позначення екологічно-чистої продукції, екологічних матеріалів та нових предметів в галузі технології. Наприклад: **англ.** *ecoclothes, ecofood, ecomaterials, ecomagazines, ecoproducts, ecobags*; **укр.** *екоторба, екомолоко, екодеревина, екопродукція, екопідч та ін.*

Місце дії. Сьогодні майже на всіх підприємствах та об'єктах використовуються екологічно-безпечні технології. Це приводить до появи екологічно безпечних територій та об'єктів. Наприклад: **англ.** *ecoplant, ecozone, ecoterritory*; **укр.** *екозона, екодільня, екопарк та ін.* Також екологічні терміни «місця дії» з семою «есо» пов'язані з назвами особин, кліматичних умов тощо, які існують на певній території: **англ.** *ecotype (це особини, які адаптувалися до проживання в умовах території), ecotope (природні чинники, властиві для ділянки земель)*; **укр.** *екотип, екотоп, екологічна ніша.*

Властивість. Екологічні терміни з семою «есо» на позначення властивості складають найчисленнішу групу термінів. Ці терміни характеризують позитивне або негативне смислове навантаження екологічного терміна з семою «есо». Так, якщо мова йде про захист екології та підвищення екологічної свідомості людей, ці терміни мають позитивне значення, наприклад: **англ.** *ecofavourable, ecoproductive, ecoactive, ecopractical, ecorecreational – екорекреаційний*; **укр.** *екобезпечний, екопродуктивний, екоцінний, екочистий, екозахисний та ін.* Терміни з семою «есо», які характеризують недбале ставлення до природи або небезпечність для екології планети, мають негативне забарвлення, напр.: **англ.** *ecotoxic, ecodangerous, ecohazardous, ecounstable, ecocritical*; **укр.** *еконебезпечний, екоотруйний, еконесбалансований, еконепродуктивний та ін.* Переважно ці екологічні терміни включають словосполучення, першим компонентом яких є термін з семою «есо» – *ecological*, напр.: **англ.** *ecological valence, ecological optimization, ecological expertise, ecological inspection, ecological crisis, ecological culture, ecological policy, ecological balance, ecological system, ecological stability, ecological standardization, ecological resource, ecological factor, ecological minimalism*; **укр.** *екологічна аварія, екологічна амплітуда, екологічна катастрофа, екологічна надійність, екологічна політика, екологічний аудит, екологічний маркетинг, екологічна оптимізація, екологічна толерантність, екологічний ризик, екологічна піраміда, екологічна експансія, екологічний спалах та ін.*

Осіб. В екологічній галузі є спеціалісти, які виконують різні функції: управління, керування технологічними процесами, безпосередні екологічні роботи на місцевості. Також в усьому світі поширюються рухи активістів, які виступають за збереження природних ресурсів, зменшення результатів глобального потепління тощо. Це сприяє виникненню термінів на позначення таких спеціалістів та осіб, напр.: **англ.** *ecospecialist, ecosoordinator, ecodefender, ecoprogrammer, ecotoxicologist*; **укр.** *екокоординатор, екоактивіст, екозахисник, ековолонтер, екопропагандист, екоспостерігач та ін.*

Науки та процесів. Екологія як наука, що вивчає відносини між живими організмами та довкіллям [12, с. 458], розгалужується на ряд субгалузей, які позначаються терміном «ecology/екологія» і містять сему «есо», наприклад: **англ.** *ecology of viruses, ecology of species, ecology of plants, ecology of animals, ecology of insects, ecology of human*; **укр.** *екологія бактерій, екологія грибів, екологія ландшафтна, екологія мікроорганізмів, екологія комах, екологія природокористування.* Окрім того, в середині науки екології виокремлюються різні її напрямки: **англ.** *global ecology, evolutionary ecology, common ecology, medical ecology, agricultural ecology*; **укр.** *ландшафтна екологія, медична екологія, радіаційна екологія, рекреаційна екологія, соціальна екологія.*

Як будь-яка наука, екологія використовує свої методи дослідження, технології та способи оцінки, обробки матеріалів, визначення результатів. Наприклад: **англ.** *ecotreatment ecoconservancy, stream ecosanitation, ecologically-friendly trash processing*; **укр.** *екологічна охорона природних ресурсів; екообробка, екологічно-безпечна обробка, екологічне оздоровлення ріки.*

Таким чином, дослідження показує, що екологічні терміни характеризуються спільними ознаками в семантиці, які дозволяють їх розподілити на семантичні групи. Однією з найбільш продуктивних сем є сема «есо», яка впливає з самого поняття «ecology/екологія». Ця сема є інтегральною ознакою для ряду екологічних термінів, серед яких можна виділити ядро як головне поняття, в складі якого є сема «есо», та атрибутивне значення, де сема «есо» служить для опису властивостей поняття. Серед екологічних термінів з семою «есо» виділяють терміни, що називають: 1) природні явища, катаклізми, природоохоронну діяльність тощо; 2) екологічну діяльність; 3) предмет; 4) місце дії; 5) властивість; 6) осіб; 7) науку та процеси. Екологічні терміни з семою «есо» належать до однієї галузевої системи – екологія. Хоча вони поділяються на групи, сема «есо» дозволяє віднести їх до поняття «навколишнє середовище», «природа», «природоохоронна діяльність» тощо.

Подальший інтерес для дослідження становить аналіз семантичних особливостей термінів, об'єднаних лексико-семантичним полем «екологія» та виявлення спільних і відмінних ознак у семантичній структурі екологічних термінів.

Література:

1. Айвазові Н. Формування україномовної терміносистеми «Промислова екологія» (лінгвокогнітивні засади) / Ніна Айвазові, Галина Козлова, Ніна Філіппова // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. – 2012. – С. 58–61.

2. Бадзюнь О. Є. Лексичні одиниці на позначення станів та явищ погоди в англійському у дискурсі [Електронний ресурс] / О. Є. Бадзюнь. – Режим доступу : http://www.philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2013_43_1/073_080.pdf
3. Голікова А. П. Регіональна економіка та природокористування [Електронний ресурс] / А. П. Голікова. – Режим доступу : http://b-ko.com/book_40.html
4. Григоренко Н. О. Структурно-семантичні особливості термінів у сучасній англійській мові [Електронний ресурс] / Н. О. Григоренко. – Режим доступу : <http://elibrary.nubip.edu.ua/5846/1/10gno.pdf>
5. Дудок Р. І. Семантичний диференціал як фактор утворення терміна [Електронний ресурс] / Р. І. Дудок. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/8734/97/>
6. Екологічний довідник України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ecowiki.io.ua/s480127/e_ukr_tlumachnyi_slovník
7. Кечеджі О. В. Особливості творення афіксальних неологізмів сфери екології у сучасній англійській мові / О. В. Кечеджі // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского // Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Том 24(63). – № 4. – Часть 2. – С. 49–55.
8. Кринець О. Проблеми визначення семантичної структури технічного терміна [Електронний ресурс] / О. Кринець. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/842/1/14.pdf>
9. Музичук О. М. Лексико-семантичне поле на позначення екології / О. М. Музичук // Студентські наукові записки. Серія «Серія Філологічна». – 2012. – Вип. 5. – С. 120–121.
10. Овсейчик С. До проблеми становлення української екологічної термінології // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – Вип. V. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 57–60.
11. Саламаха М. Я. Семантичний процес метонімізації англomовного терміна сфери охорони довкілля / М. Я. Саламаха // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2003. – № 14(273), Ч. I. – С. 220–226.
12. Словник української мови : в 11 томах / [А. П. Білоштан, М. Ф. Бойко, В. П. Градова, Г. М. Колесник, О. П. Петровська, Л. А. Юрчук]. – Том 2. – 1971. – Стор. 458. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>
13. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи / И. А. Стернин. – Воронеж, 1985. – 253 с.
14. Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.thefreedictionary.com/eco->
15. Longman Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ldoceonline.com/dictionary/eco->
16. Random House Kernerman Webster's College Dictionary [Електронний ресурс].